

Методичні рекомендації та завдання для підготовки до групових занять

Групове заняття №1.
*Загальнотеоретичні засади аналізу політичних систем і
політичних режимів (2 год.)*

План

1. Поняття політичної системи та політичного режиму в політології. Структура політичної системи.
2. Функції політичної системи та завдання політичного режиму. “Технологія” здійснення політичного режиму.
3. Основні підходи до типологізації політичних систем та політичних режимів.

Література

1. Бебик В.М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. – К., 2000.
2. Бенетон Ф. Введение в политическую науку. – М., 2002. – С. 285-362.
3. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. – М., 2000.
4. Гелей С., Рутар С. Політологія. – К., 1999.
5. Политология / Под ред. М.Василика. – М., 1999.
6. Панарин А.С. Политология. – М., 1999. – С. 70-187.
7. Піча В.М., Хома Н.М, Політологія. – К., 2001. – Розд. 9, 12, 14.
8. Політологія / За ред. А.Колодій. – К., 2000. – Розд. 2, 13, 14.
9. Політологія / За ред. М.Сазонова. – Х., 1998.
10. Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. – М., 1999.
11. Сморгунув Л.В. Современная сравнительная политология. – М., 2002.
12. Сумбатян Ю.Г. Политология. Авторитаризм как категория политической науки // Социально-гуманитарные знания. – 1999. – № 6.
13. Цыганков А.П. Современные политические режимы: стру-

- ктура, типологія, динаміка. – М., 1995.
14. Эндрейн Ч. Сравнительный анализ политических систем. – М., 2000.

Додаткова література

(для поглибленого засвоєння матеріалу)

1. Белов Г.А. Политология. Курс лекций. – М., 1999.
2. Политология / Под ред. С.Решетникова. – Мн., 2001.

Методичні завдання та рекомендації

Вивчення теми доцільно почати з тлумачення, як само поява теорії політичних систем спричинила серйозні зміни, що відбулися у вивченні політичних явищ протягом ХХ ст., і відкрила нові перспективи аналізу політичної сфери. Зупинитися на необхідності подолання обмеженостей інституційного та біхевіористського підходів до політико-владних відносин. Показати, яким чином означена теоретична проблема знайшла наукове розв'язання в працях Л. фон Берталанфі, Т.Парсонса та в системному аналізі Д.Істона (50-60-ті рр). При цьому системно можливо розглядати як упорядковану сукупність елементів, яким властива функціональна взаємозалежність (див. О.Панаріна) та нова інтегративна якість. Показати підходи до політичної системи як теоретичного інструмента дослідження та як до механізму володарювання (див.: В.Пугачов, М.Сазонов). Навести декілька тлумачень поняття політичної системи (В.Бєбик, М.Василик, Ч.Ендрейн, С.Решетников, Г.Белов тощо). Як розгорнутий варіант визначення рекомендується: “політична система – це сформована під впливом політичних, історичних, економічних, національних, культурних та географічних чинників певна сукупність структур влади, норм і відносин, які в більшому або меншому ступені визначають, репрезентують та реалізують специфічні та загальні інтереси суспільних груп у сфері управління життям суспільства на ґрунті принципів, цінностей, преференцій та інших компонентів політичної культури”. Стисло: політична система – це складний механізм формування та функціонування політичної влади як продукту і інструмента соціальної взаємодії. При цьому важливо усвідомлювати, що політична система не просто захищає або відстоює інтереси владоспроможних груп, в її межах опозиційні

сили репрезентують власні інтереси і іноді ці інтереси спрямовані на підрив існуючого порядку, на зміну або знищення існуючої політичної системи. Але у будь-якому разі головною метою політичної системи (старої або новоствореної) залишається забезпечення керованості суспільства та його пристосування до оточуючого середовища. Керування суспільством здійснюється через владні відносини (плюралістичної, групократичної або монократичної влади) відповідно до наступних принципів володарювання та регулювання соціальних інтересів: узгодження та компроміс, регламентація, уніфікація та придушення.

Характеристику структури політичної системи почати з показу багатоманітності підходів до цього питання. Окремо зупинитися на структуризації через організаційну, нормативно-законодавчу, інформаційно-комунікативну та культурно-ідеологічну підсистеми, на підході С.Гелея і С.Рутара (с. 82-83) та А.Колодій (с. 66-68).

Різні підходи до визначення поняття “політичний режим” доцільно розглядати розкриваючи його динамічний характер (див.: С.Гелей, С.Рутар, с. 121-122), а також згідно з аналізом змісту цієї категорії в монографії О.Циганкова. Як робочий варіант пропонується наступне визначення: “Політичний режим – це характер взаємовідносин влади, суспільства та особистості на різних стадіях функціонування однієї політичної системи або в межах декількох політичних систем, який в першу чергу відзначається специфічними методами володарювання, а також відповідною модифікацією інституційних структур, правових та політичних норм цієї системи”. Стисло: політичний режим – це певний функціонально-динамічний стан політичної системи, який передусім характеризується сукупністю засобів та методів здійснення влади.

Розгляд функцій політичної системи варто почати із констатації існування розбіжності в переліку функцій у роботах різних авторів (навести приклади). В найбільш узагальненому вигляді можна виділити такі функції: нормативно-регулятивна, репрезентативна, інтегруюча, організації та відтворення політичного життя, політичного інформування, комунікації та соціалізації (див.: А.Колодій, с. 69-70). Крім того, розглянути точку зору В.Бебика (с. 17-171), С.Гелея та С.Рутара (с. 83-86) тощо. В під-

руч-нику “Політологія” І.Дзюбка (с. 229, 231) вказано, що до функцій політичної системи відносяться: забезпечення розвитку та цілісності громадянського суспільства. Проаналізувати це ствердження, беручи до уваги усі відомі з історії політичні системи.

Основні підходи до типологізації політичних систем визначити згідно із змістом лекції (див.: тема 3 та тема 4 запропонованих навчально-методичних рекомендацій). Таким чином, визначити багатоконцентну лінійну типологію (зокрема, К.Маркса, Ч.Ендрейна), біполярні лінійні типології (зокрема, Г.Ласуела та А.Каплана; Г.Алмонда та Б.Пауела), парну координатну, множинну координатну типології. Стосовно типології політичних режимів визначитися з критеріями та зупинитися на багатоконцентній класифікації за В.Якушиком, на виокремленні демократичних, авторитарних та тоталітарних режимів, розглянути біполярні лінійні типології режимів та перехідні типи політичних режимів. При роботі над цими питаннями особливо корисною може бути праця Л.Сморгунова “Сучасна порівняльна політологія” (М., 2002). При розгляді поділу політичних систем на представницькі, модерністські та постмодерністські доцільно звернутися до підручника О.Панаріна (див.: Панарин А.С. Политология. – М., 1999). Окремі варіанти режимів розглянуто в підручнику “Політологія” за ред. І.Дзюбка (К., 1998, с. 308-311).

Групове заняття № 2

Політичні системи за типологією: народні, бюрократичні авторитарні, узгоджувальні та мобілізаційні (2 год.)

План

1. Бюрократичні авторитарні політичні системи.
2. Узгоджувальні політичні системи.
3. Мобілізаційні політичні системи.
4. Народні (племінні) політичні системи.

Література

1. Эндрейн Ч. Сравнительный анализ политических систем. – М., 2000.

Додаткова література

(для поглибленого засвоєння матеріалу)

1. Белов Г.А. Политология: Курс лекций. – М., 1999.
2. Гелей С., Рутар С. Политология. – К., 1999.
3. Политология / За ред. І.Дзюбка. – К., 1998. – С. 226-229.

Методичні завдання та рекомендації

Розгляд питань з цієї теми здійснюється на базі монографії Ч.Енд-рейна “Порівняльний аналіз політичних систем”. Згідно з планом заняття визначити характерні риси кожного з типів політичних систем: народної, бюрократичної авторитарної, узгоджувальної та мобілізаційної. Створити порівняльну таблицю цих рис. Щодо властивостей політичної системи додатковий матеріал можна знайти в опису соціопримирливої системи за І.Дзюбком (с. 228) та С.Гелеєм і С.Рутаром (с. 88). Щодо висвітлення схожих властивостей мобілізаційних та тоталітарних політичних систем корисно може бути монографія Г.Белова.

Групове заняття № 3

Демократичні політичні системи та політичні режими
(4 год.)

План

1. Генеза поняття “демократія”. Сучасні ліберально-демократичні та радикально-демократичні теорії демократії. “Поліархія” Р.Даля та “елітарна демократія” Й.Шумпетера.
2. Універсальні ознаки демократії (за домінуючим уявленням) та їх багатозначність.
3. Характерні риси та недоліки ліберальної (індивідуалістичної), колективістської (ідентитарної) та плюралістичної концепції демократії.
4. Ціннісні обґрунтування демократії та їх суперечливість (проблема свободи, рівності та справедливості).
5. Основні інститути, політико-правові норми, процедури та елементи політичної культури ліберальної та плюралістичної моделей демократичної політичної системи.

6. Передумови та шляхи демократизації. Умови функціонування демократичного режиму.
7. Концепція третьої хвилі демократизації.
8. Експансія демократії та проблеми індигенізації політичних систем та політичних режимів демократії.

Література

1. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. – М., 2000.
2. Гелей С., Рутар С. Політологія. – К., 1999.
3. Даль Р. О демократии. – М., 2000.
4. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах – М., 1997.
5. Політологія / За ред. А.Колодій. – К., 2000. – Розд. 2, 13, 14.
6. Політологія / За ред. М.Сазонова. – Х., 1998.
7. Политология / Под ред. М.Василика. – М., 1999.
8. Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. – М., 1999.
9. Пугачев В.П. Политология: Справочник студента. – М., 2001.
10. Сморгун Л.В. Современная сравнительная политология. – М., 2002.
11. Сморгун Л.В. Методологические проблемы сравнительного исследования третьей волны демократизации // ВМУ. – Серия 12. Политические науки. – 1997. – № 5.
12. Тихомиров Л.А. Критика демократии. – М., 1997.
13. Токвиль А. О демократии в Америке. – М., 1994.

Додаткова література

(для поглибленого засвоєння матеріалу)

1. Демократия: государство и общество / Н.Давлетишина и др. – М., 1995.
2. Койчужев Т. Проблемы становления демократии в постсоветском обществе // Общество и экономика. – 1999. – № 3-4.
3. Колосийцев В.Ф. Демократический режим // Социально-гуманитарные знания. – 2000. – № 2.
4. Левяш И.Я. “Блеск и нищета” демократии // ВМУ. – Серия 12. – Политические науки. – 2002. – № 4.
5. Ленин В.И. Тезисы и доклад о буржуазной демократии и диктатуре пролетариата 4 марта 1919 г. на I конгрессе Ко-

- минтерна // Полн. собр. соч. – Т. 37.
6. Основи демократії: Посібник / За ред. А.Колодій. – К., 2002.
 7. Панарин А.С. Политология. – М., 1999. – С. 70-187.
 8. Поппер К. Відкрите суспільство і його вороги. – К., 1994.
 9. Сорос Д. Утвердження демократії. – К., 1994.
 10. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. – М., 1995.
 11. Энгельс Ф. Введение к работе К.Маркса “Гражданская война во Франции” // К.Маркс и Ф.Энгельс. Сочинения. – Т. 22. – С. 200-201.

Методичні завдання та рекомендації

Висвітлення першого питання доцільно почати з висвітлення генези поняття “демократія” за підручниками М.Сазонова (с. 221-225, 230-236) та В.Пугачова, О.Соловйова (с. 200, 208-214). Зупиняючись на питанні про сучасні ліберально-демократичні та радикально-демократичні теорії демократії, насамперед корисно звернутися до монографії М.Василика “Політологія” (М., 1999, с. 252-270). Особливо зупинитися на понятті “поліархія” Р.Даля (с. 259-262) та конкурентній (“елітарній”) демократії Й.Шумпетера (с. 256). Цінним буде використання праць – першоджерел цих вчених (див. список літератури до семінару). Розкрити думку Р.Даля про те, що поліархія – це реальне відбиття ідеального демократичного типу системи, тобто правління меншості, яка обирається народом на конкурентних засадах, та думку Й.Шумпетера, що демократія – форма правління, яка базується на конкуренції потенційних керівників за владу на більш або менш регулярних та відкритих виборах (див. також підручник В.Пугачова, О.Соловйова, с. 201-202, та М.Сазонова, с. 236-238).

Звернення до універсальних ознак демократії при суттєвій розбіжності її розуміння та властивостей в руслі ліберально-демократичних та радикально-демократичних теорій свідчить про домінування в науці та політиці одного з двох уявлень щодо демократії: в її ліберально-демократичному форматі та сукупності відповідних універсальних ознак; альтернативний підхід до ліберально-демократичної концепції є у працях

В.Леніна та Ф.Енгельса (див. список літератури до семінару). В той же час преференції прихильників ліберально-демократичної парадигми демократії мають наслідком деякі розбіжності в переліку її універсальних ознак (навести приклади за О.Циганковим, с. 154-156). Ті властивості, які найчастіше розглядаються як універсальні або конституюючі ознаки демократії, наведені в підручнику М.Сазонова (с. 229) та В.Пугачова, О.Соловійова (с. 202-203). Втім зміст цих ознак досить багатозначний (Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. – М., 1999, с. 203-207). Звернути увагу на думку авторів про можливість існування деспотичної та тоталітарної демократії (с. 207). Надати коментар до цієї думки. Чи не є в такому разі протиставлення демократії та тоталітаризму науково суперечливим?

Характерні риси та недоліки ліберальної, колективістської та плюралістичної концепції демократії доцільно розглянути за підручником В.Пугачова, О.Соловійова (с. 214-228). Зробити спробу довести та узагальнити означений матеріал у вигляді порівняльної таблиці.

Питання про суперечливий характер ціннісних обґрунтувань демократії висвітлюється на підставі підручника В.Пугачова, О.Соловійова (с. 233-239).

Питання про основні інститути, політико-правові норми, процедури та елементи політичної культури демократії з певною умовністю можливо розглядати за схемою: інститути: парламентаризм, інститути представницької та прямої демократії; органи законодавчої, виконавчої і судової влади; інститут права; система політичних партій та громадських організацій; вільні засоби масової інформації; система місцевого самоврядування; система стримувань та противаг у сфері влади; у складних суспільствах – інститут федералізму тощо. Політико-правові норми: визнання народу єдиним джерелом влади; конституція; підпорядкування закону; розподіл влади по вертикалі та горизонталі; законодавча гарантія прав та свобод громадянина; свобода мирних зібрань, гарантія рівноправ'я та визнання права кожного на критику влади та будь-яких її представників; свобода артикуляції політичних інтересів та багатопартійність; неприпустимість дискримінації, легітим-

ність опозиції, відсутність цензури; відсутність привілеїв, пов'язаних із володарюванням; право бути обраним, включаючи виборче право тощо. Процедури: виборність представницької влади, процедура всезагальних, регулярних, вільних, рівних (таємних) виборів; контроль з боку громадянського суспільства за діяльністю державного апарату; спрощена процедура відзиву депутатів та зміни чиновників; прийняття рішень більшістю та підпорядкування меншості більшості; розв'язання конфліктів за правилами, доступними усім учасникам; організована самодіяльність; невикористання фізичної сили у внутрішньополітичному житті тощо. Елементи політичної культури: плюралізм ідеології; домінування демократичних цінностей в політичній свідомості; вільна та ненасильницька конкуренція; гласність; прозорість влади; співпраця та консенсус; толерантність; високий рівень участі громадян в політичному процесі тощо. Проблема реальності або утопічності уявлень про демократію; нормативне та емпіричне розуміння демократії.

В наступному питанні особливу увагу звернути на існування економічних, соціальних, культурологічних, релігійних, зовнішньополітичних та інших передумов демократії (див.: Політологія / Под ред. М.Василика. – М., 1999. – С. 270; Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. – М., 1999, гл. 13, § 2; Сморгунов Л.В. Современная сравнительная политология. – М., 2002, гл. 8; Цыганков А.П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика. – М., 1995, гл. 4). В цих монографіях також висвітлено проблеми демократизації (розкрити) та умови функціонування демократичного режиму. Дати відповідь з обґрунтуванням на питання про ймовірний розвиток подій у випадку демократизації суспільства без існування необхідних передумов.

Концепція третьої хвилі демократизації зокрема розглянута у книжці “Політологія” за ред. А.Колодій (с. 452-457), в праці Л.Сморгунова “Сучасна порівняльна політологія” (гл. 9) та інших джерелах. Звернути увагу на періодизацію “хвиль”, базові передумови концепції, методологічну еволюцію теорії демократизації (див. працю Л.Сморгунова).

Звертаючись до питання щодо експансії демократії, до-

цільно в першу чергу опрацювати відповідний розділ роботи К.Гаджиева (Введение в политическую науку. – М., 2000), а також використати фактичний матеріал з роботи Л.Сморгунова (с. 199-201, 214-215, 232) та А.Колодій (с. 453). Особливу увагу звернути на статтю В.Васильєва (див.: Васильєв В.Р. Авторитаризм и демократия в Юго-Восточной Азии // Восток. – 1997. – № 1), яка містить визначення поняття “індигенізація” та розглядає особливості, чинники та проблеми поширення демократії в незахідному світі (також див.: Винокуров Ю.Н. Африканские страны на пути к демократии // Восток. – 1998. – № 8).

Додатковий матеріал: За підсумками президентських виборів 2000 року в США кандидат А.Гор програв Дж.Бушу, хоч у 50 штатах набрав на 539 тис. голосів більше, ніж Буш. Таким чином, Буша було обрано меншістю (четвертий випадок за історію США). Це наслідки системи вибірників: за Буша був 271 вибірник, за Гора – 267 вибірників.

Групове заняття № 4
Авторитарні та тоталітарні системи та режими (3 год.)

План

1. Універсальні характеристики та основні різновиди авторитаризму. Причини домінування авторитарних політичних систем.
2. Універсальні характеристики тоталітаризму, його канонічна теорія та її криза.
3. Причини виникнення тоталітаризму, його основні типи та різновиди. Порівняння тоталітарних систем гітлерівської Німеччини та сталінського СРСР.
4. Тоталітаризм на рубежі ХХІ ст. Неототалітаризм та його особливості.

Література

1. Андерсон Р.Д. Тоталітаризм: концепція или идеология? // Полис. – 1999. – № 3.
2. Баран В. Теорія тоталітаризму: генеза і сутність // Сучас-

- ність. – 1996. – № 9.
3. Гаджиев К. С. Политическая философия. – М., 1999.
 4. Гелей С., Рутар С. Політологія. – К., 1999.
 5. Игрицкий Ю.И. Снова о тоталитаризме // Отечественная история. – 1999. – № 1.
 6. Курскова Г.Ю. Тоталитаризм на перекрестке мнений // Социально-гуманитарные знания. – 1999. – № 1.
 7. Мирский Г. Ушел ли тоталитаризм вместе с двадцатым веком? // МЭ и МО. – 2002. – № 1.
 8. Муханько В. К дискуссии о типах тоталитаризма // Вопросы истории. – 2001. – № 8.
 9. Мосяков Д.В. Камбоджийский вариант тоталитарной системы // Восток. – 1997. – № 2.
 10. Політологія / Упорядн. та ред. М.Сазонов. – Х., 1998.
 11. Політологія посткомунізму: Політ. аналіз посткомуністичних суспільств. – К., 1995.
 12. Пугачев В.П. Политология: Справочник студента. – М., 2001.
 13. Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. – М., 1999.
 14. Романюк О. Посттоталітаризм як соціально-політичний феномен(концептуальні підходи та критерії) // Нова політика. – 2001. – № 6.
 15. Соловьев Э.Г. Концепция тоталитаризма в западной политологии // Вестн. Моск. ун-та. Серия 18. Социология и политология. – 1998. – № 1.
 16. Сумбатян Ю.Г. Политология. Авторитаризм как категория политической науки // Социально-гуманитарные знания. – 1996. – № 6.

Додаткова література

(для поглибленого засвоєння матеріалу)

1. Арндт Х. Вирус тоталитаризма // Новое время. – 1991 – № 1.
2. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. – М., 1993.
3. Белов Г.А. Политология: Курс лекций. – М., 1999. – С. 108-111, 126, 131-154, 213-219.
4. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. – М.,

- 1990.
5. Бжезинский З. Перманентная чистка. Политика советского тоталитаризма // США: экономика, политика, идеология. – 1990. – № 7.
 6. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. – М., 1997.
 7. Дем'яненко Б.В. Порівняльний аналіз фашистської та сталінської моделей тоталітаризму // Нова політика. – 1999. – № 1.
 8. Джилас М. Лицо тоталитаризма. – М., 1992.
 9. Люксембург Р. Диктатура и демократия // Новое время. – 1990. – № 7.
 10. Пугачев В. Информационно-финансовый тоталитаризм // Вестн. Моск. ун-та. Серия 12. Политические науки. – 1999. – № 4.
 11. Работяжев Н.В. Политическая система тоталитаризма // Вестн. Моск. ун-та. Серия 12. Политические науки. – 1998. – № 1.
 12. Хайек Ф. Дорога к рабству. – М., 1992.

Методичні завдання та рекомендації

Навести визначення авторитаризму, розглянути основні ознаки цього режиму та відповідного типу політичної системи (див.: Решетников С.В. Политология. – М., 2001. – С. 72-74; Василик М. Политология. – М., 1999. – С. 242-251; Пугачев В., Соловьев А. Введение в политологию. – М., 1999. – С. 196-200; Гелей С., Рутар С. Политология. – К., 1999. – С. 132-134; Цыганков А. Современные политические режимы. – М., 1995. – С. 167-182 тощо).

Досить цікавий і змістовний аналіз авторитарного режиму містить праця Г.Голосова (див.: Голосов Г.В. Сравнительная политология. –СПб., 2001. – С. 68-83). Крім того, варто звернутися до статті Ю.Сумбатьяна (див.: Сумбатьян Ю. Авторитаризм как категория политической науки // Социально-гуманитарные знания. – 1999. – № 6. – С. 57-76), а також до підручника Піча В., Хома Н. (Політологія. –К., 2002). Оскільки майже сто держав світу є авторитарними, пояснити, чому авторитарні політичні режими та системи мають таке поширення. Відповісти на питання, за яких умов авторитарний ре-

жим (його конкретний різновид) являє собою найбільш оптимальний спосіб організації політичного життя і керівництва суспільством. Навести приклади.

Висвітлення другого питання доцільно почати з визначення тоталітаризму та наведення його універсальних характеристик (див.: Решетников С.В. Политология. – М., 2001. – С. 69-72; Піча В.М., Хома Н.М. Политология. – К., 2002; Василик М. Политология. – М., 1999. С. 238-239). Особливо корисним буде використання підручника: Пугачев В., Соловьев А. Введение в политологию. – М., 1999. – гл. 10, § 2. Для поглибленого вивчення можна звернутися до першоджерел – праць Х.Арендт, Р.Арона, М.Джиласа та З.Бжезинського (див. список літератури). Звернути увагу на те, що деякі політологи заперечують науковість концепції тоталітаризму (Р.Андерсон та ін.) або розглядають його як сучасну форму диктатури (М.Василик, с. 233), а також на розбіжності в поглядах багатьох політологів стосовно визначальних ознак та рис тоталітаризму (диктаторський характер влади, відчуженість від влади, тотальні репресії та примус, масова політична партія тощо). Тому варто підкреслити, що головною ознакою тоталітаризму є його претензія на управління свідомістю людей (див.: Пугачев В. Политология: Справочник для студента. – М., 2001. – С. 204-205). В цій роботі особливої уваги заслуговує виокремлення класичної/канонічної теорії тоталітаризму та ґрунтовний аналіз її кризи (недостатня наукова обґрунтованість, обмеженість кількості країн як бази теорії, її політична заангажованість тощо).

Характеристику причин виникнення тоталітаризму в руслі його канонічної теорії містить підручник М.Василика (с. 239) та у більш розвинутому вигляді – В.Пугачова та А.Соловйова (гл. 10, § 2). У цьому зв'язку доцільно звернутися до тоталітаризму в форматі політичної філософії, розглядаючи його як одну із сторін взаємодії/боротьби двох протилежних засад суспільного життя: частини (індивідуального) vs цілого (колективного), прагнення позбавитися панування (свободи) vs прагнення керувати через підпорядкування (контроль), дезінтегративного (хаос) vs інтегративного (упорядкованість) начал в політичному житті. В такому разі тоталітаризм мож-

ливо визначити як такий політичний спосіб організації життя суспільства, за яким інтегруючі, мобілізаційні, упорядковуючі спрямування влади набувають крайніх, в тому числі жорстоко-репресивних, форм контролю та регулювання життєдіяльності соціуму, поширюючись на свідомість особи. Такий підхід веде, з одного боку, до думки про існування проявів тоталітаризму або його історичних попередників за усіх часів, а з другого – до пошуку специфіки тоталітаризму як феномену ХХ ст (див. статті Ю.Ігрицького, Г.Курскової, Г.Мирського).

Згідно з В.Пугачовим, можливо виділити три головні типи тоталітаризму: релігійний, політичний, інформаційний (див.: Пугачев В. Политология: Справочник для студента. – М., 2001. – С. 205). Розглянути особливості кожного типу, особливу увагу звернути на різновиди політичного: комунізм, фашизм, націонал-соціалізм або в іншому варіанті “лівий” та “правий” тоталітаризм. При порівнянні тоталітарних систем сталінського СРСР та гітлерівської Німеччини використати статті Г.Мирського та Б.Дем’яненка, підручники К.Гаджієва (с. 167-182), М.Василіка (с. 240-241), А.Колодій (гл. 14.1) – див. список літератури.

Прагнення організувати життя суспільства заради стабільності та керованості, обмежити особисту свободу як джерело непередбаченої/небезпечної поведінки, сформувати лояльний до існуючого ладу тип особистості і підпорядкувати індивіда, в тому числі його думки і вчинки, державному або іншому соціальному контролю – все це набуло такого розмаху в житті багатьох країн світу, що дозволяє говорити про зародження нової сучасної форми тоталітаризму – інформаційного. Далі зупинитися на особливостях неототалітаризму: інформаційне маніпулювання свідомістю та телевізійний терор, ілюзорність демократії, “кастовість” неототалітарного суспільства, культивування масового страху і т.д. (див.: Пугачев В. Политология: Справочник студента. – М., 2001. – С. 213-227).

Додатковий матеріал

- 1) “...Тоталітаризм – це теоретична фікція, спроба заповнити теоретичний вакуум. Існує лише старий, як світ, деспо-

тизм...” – проф. політ. наук Нью-Йоркського ун-ту О.Янов (Изобретение демократии // Диалог. – 1991. – № 9. – С. 77). Прокоментувати.

- 2) Кількість жертв “культурної революції” в КНР (60-ті роки ХХ ст.) склала близько 100 млн. людей.
- 3) За часів комуністичної перебудови Камбоджі (70-ті роки ХХ ст.) режим Пол Пота знищив біля 2 млн. осіб, тобто близько третини населення країни.
- 4) Режим Іді Аміна в Уганді (70-ті роки ХХ ст.) відповідальний за загибель 250 тис. осіб з 16,6 млн. населення країни.
- 5) В Радянському Союзі (Росії) за 1918-1949 рр. через війни, репресії, голодомор тощо загинуло близько 74 млн. осіб, загальна кількість померлих становила 160 млн. осіб (Лебедев О. Перечекнутая Россия // Век 20 и мир. – 1990. – № 2).

Групове заняття № 5

Динаміка політичних систем та політичних режимів (1 год.)

План

1. Загальні трансформаційні риси переходу до авторитарно-бюрократичної, узгоджувальної та мобілізаційної політичних систем.
2. Динаміка режимів та проблеми політичного переходу.

Література

1. Гессен С. Правда демократии // Новое время. – 1994. – № 5.
2. Лапшин А., Шмелев Б. Восточная Европа: демонтаж левого тоталитаризма // Общественные науки и современность. – 1991. – № 1.
3. Лисюткина Л.Л. Постиндустриализм и посттоталитаризм: проблемы переходного периода на Западе и на Востоке // Политические исследования. – 1991. – № 5.
4. Мачкув Е. Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация // Полис. – 2000. – №

- 4.
5. Полохало В. Политология посткоммунистических обществ в Украине и России (к методологии политического анализа) // Полис. – 1998. – № 3.
6. Растоу Д. Переходы к демократии: закономерности переходного периода // Полис. – 1996. – № 5.
7. Фадеев Д.А. От авторитаризма к демократии: закономерности переходного периода // Полис. – 1992. – № 1-2.
8. Цыганков А.П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика. – М., 1995.
9. Эндрейн Ч. Сравнительный анализ политических систем. – М., 2000.

Додаткова література

(для поглибленого засвоєння матеріалу)

1. Мухаев Р. Модернизация посткоммунистических режимов: ее специфика и возможности в России (опыт сравнительного анализа) // Вестн. Моск. ун-та. Серия 12. Социально-политические исследования. – 1993. – № 3.
2. Павловський М. Криза демократії – основа для розвитку авторитаризму // Віче. – 2000. – № 4.
3. Романюк О. Посттоталітаризм як соціально-політичний феномен (концептуальні підходи та критерії) // Нова політика. – 2001. – № 6.
4. Стрижевская Ю. Переходы от авторитарных режимов // Общественные науки и современность. – 1992. – № 5.

Методичні завдання та рекомендації

На початку висвітлення першого питання рекомендується звернутися до загальнотеоретичних засад трансформаційних процесів (див.: Пугачев В., Соловьев А. Введение в политологию. – М., 1999. – Гл. 23; Политология / За ред. І.Дзюбка. – К., 1998. – С. 137-140; Василик М. Политология. – М., 1999. – Гл. 15; Бебик В. Базові засади політології. – К., 2000. – Гл. 14.3). Подальший розгляд теми передбачає ґрунтовне опрацювання частини другої монографії Ч.Ендрейна “Порівняльний аналіз політичних систем” (М., 2000). Уникаючи багатослів'я та методологічної невизначеності

ності, варто розподілити риси переходу у вигляді таблиць відповідно до кожного означеного типу.

При розгляді другого питання першочергову увагу звернути на опрацювання четвертого розділу монографії О.Циганкова “Сучасні політичні режими: структура, типологія, динаміка” (М., 1995). Зокрема, варто зупинитися на параметрах політичного переходу, динаміці переходу до демократії, способах і послідовності динамічного переходу. Вивченню перехідних процесів до демократії присвячена “наука щодо переходів до демократії” – “транзитологія”, в розробці якої провідну роль відіграли Гільєрмо О’Доннелл та Філіпп Шміттер. Варто підкреслити, що транзитологія у багатьох відношеннях близька до теорії раціонального вибору. Основні актори процесу демократизації – авторитарна еліта та протилежна їй контреліта – розглядаються як автономні суб’єкти, що знаходяться в стані взаємодії, але переслідують власні інтереси. З’ясувати, що головна відмінність від класичних моделей раціонального вибору полягає у тому, що “правила гри” не означені, панує невизначеність. Корисним буде звернення до структурних теорій розвитку – модернізації, інституціоналізму, теорії залежності тощо (див.: Эндрейн Ч. Сравнительный анализ политических систем. – М., 2000. – С. 247-259), до статей Л.Лисюткіна, Д.Растоу, В.Полохало та Д.Фадєєва (див. список літератури). Закономірності демократизації, особливості переходу до демократії постсоціалістичних країн, шлях лібералізації та китайська модель реформування розглянуті в підручнику В.Пугачова, О.Соловійова (с. 245-250). На думку Л.Сморгунова та багатьох інших науковців, доцільно у переході виокремлювати, крім етапу демократизації, етап консолідації демократії. Щодо проблеми інституціоналізації демократичного транзиту, проблем та чинників консолідації демократії див.: Сморгунов Л. Современная сравнительная политология. – М., 2002. – Гл. 10.

Групове заняття № 6
Характерні риси та властивості політичних систем
та режимів країн світу (3 год.)

План

1. Політичні системи та політичні режими в країнах Західної Європи та Північної Америки.
2. Особливості політичних систем та режимів країн Латинської Америки.
3. Особливості політичних систем та режимів країн азіатського регіону.
4. Особливості політичних систем та режимів країн Африки.

Література

1. Білоус А.О. Політико-правові системи: світ і Україна. – К., 1997.
2. Васильев В.Ф. Авторитаризм и демократия в Юго-Восточной Азии // Восток. – 1997. – № 1.
3. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. – М., 2000. – С. 211-234.
4. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. – К., 1998.
5. Каменская Г.В., Родионов А.Н. Политические системы современности. – М., 1994.
6. Лебедева Э. Авторитаризм в Африке // МЭ и МО. – 1990. – № 4.
7. Орлов А.Г. Политические системы стран Латинской Америки. – М., 1982.
8. Основи політичної науки / Б.Кухта. – Част. 4. – К., 1998. – С. 131-160.
9. Політологія / За ред. О.Семківа. – Л., 1994. – С. 290-309.
10. Політологія / За ред. М.Сазонова. – Х., 1998. – С. 635-681.
11. Політологія / За ред. А.Колодій. – К., 2000. – Розд. 13.
12. Селезнев Л.И. Политические системы современности. Сравнительный анализ. – СПб., 1995.
13. Хорос В., Чешков М.А. Авторитаризм и демократия в третьем мире // МЭ и МО. – 1995. – № 7.
14. Шаповал В. Державний лад країн світу. – К., 1999.

Додаткова література

(для поглибленого засвоєння матеріалу)

1. Васильев В.Ф. Государственность и модернизация в странах Юго-Восточной Азии // Восток. – 1996. – № 3.
2. Васильев А.М. Гражданское общество в Африке: реалии и мифы // Восток. – 1995. – № 2.
3. Винокуров Ю.Н. Африканские страны на пути к демократии: достижения и проблемы // Восток. – 1998. – № 6.
4. Государство, гражданское общество и процесс демократизации в Латинской Америке. – М., 1995.
5. Гусаров В.И. Реформы в переходной экономике (теория и практика стран СНГ, Африки, Азии и Латинской Америки) // Восток. – 1996. – № 4.
6. Данилов В. Западная демократия и восточное общество // Азия и Африка сегодня. – 1996. – № 6.
7. Зубов А.Б. Парламентская демократия в КНР и опыт реформирования авторитарных режимов // Восток. – 1997. – № 5.
8. Левтонова Ю.С. Филиппины: модель либеральной демократии в Азии // Восток. – 1998. – № 3.
9. Мартышкин О. Привьется ли в Африке западная демократия // Азия и Африка сегодня. – 1995. – № 8.
10. Строганова Е. Специфика демократического правления в Латинской Америке // Полис. – 1999. – № 3.

Методичні завдання і рекомендації

Головна мета цього заняття – збагатити та підкріпити теоретичні знання щодо політичних систем та режимів конкретним матеріалом на ґрунті аналізу типових зразків їх варіантів. В такому разі серед країн Західної Європи та Північної Америки доцільно, зокрема, зупинитися на Великобританії, ФРН, США, Франції та Швейцарії. При цьому в першу чергу використати підручники за ред. А.Колодій (с. 407-430) та за ред. М.Сазонова (с. 635-680). Характеристику побудувати за схемою: організація законодавчої та виконавчої влади – судова гілка влади – тип виборчої системи – партійна система – місце самоврядування – державний устрій. Звернути увагу на

шляхи формування уряду, варіанти підпорядкування, право законодавчої ініціативи, можливості/право розпуску парламенту, право “вето”, імпічмент тощо.

Розгляд політичних систем та режимів країн незахідного світу рекомендується почати з характеристики домінуючих тенденцій та специфіки політичного життя світу в другій половині ХХ ст. та зокрема в 90-х роках (холодна війна, здобуття незалежності великою кількістю колишніх колоній, боротьба демократії та авторитаризму в третьому світі, крах біполярної геополітичної системи, експансія демократії, розпад соціалістичного табору, глобалізація та посилення економічного тиску розвинутих країн “вестмінстерської” моделі демократії, індигенізація тощо). Серед внутрішньополітичних особливостей більшості країн третього світу підкреслити: накопичення соціально-економічних кризових явищ, “тиск вулиць” на користь змін до кращого життя – зростання політичної активності населення, бажання правлячих еліт заручитися підтримкою країн індустріального світу. Термін „індигенізація” (див.: Васильєв В.Ф. Авторитаризм и демократия в Юго-Восточной Азии // Восток. – 1997. – № 1. – с. 50) означає процес пристосування і вживання принципів, інститутів та поведінкових зразків демократії в національні умови і традиції країн третього світу. Слід мати на увазі, що в результаті створюється певний різновид демократичної політичної системи, а не новий вид демократії. Окреслити загальнотеоретичні чинники, що зумовлюють характер процесу індигенізації, та місцеві, національні умови і традиції, від яких залежатиме його специфіка.

При висвітленні питання щодо політичної системи Латинської Америки та Африки варто зупинитися на характеристиці військово-демократичних режимів та їх відмінності від традиційних військових режимів, а також на характеристиці буржуазно-демократичних режимів в цих регіонах. Показати, що інститути буржуазної демократії в Латинській Америці: не мають власного, національного походження, передусім вони запозичені з США, тут немає стабільної політичної опозиції,

покращенням економічного становища; розмитість соціальної структури і, відповідно, невизначеність політичних структур; зберігання та домінування етно-трибалістських структур, послаблення вертикальної компоненти державної влади, специфічний досвід використання антидемократичних інститутів розв'язання суспільно-політичних проблем (авторитарні революційні організації національно-визвольної боротьби); домінування конституційне закріплення прав і свобод носить більш формальний характер, найчастіше виборче право має обов'язковий характер. Варто зазначити негативні тенденції в політичному житті країн Латинської Америки: посилення авторитарних тенденцій, нестабільна соціальна база політичних партій, популізм і клієнтизм, політичний вплив наркобізнесу і корупції, тенденція до криміналізації суспільства, політична поляризація електорату, слабе громадянське суспільство, руйнування стійких двопартійних систем (Венесуела, Колумбія) тощо.

При розгляді питання про особливості політичних систем та режимів країн азіатського регіону доцільно поділити їх на Середньоазіатські країни (Близький Схід) та Південно-Східну Азію (ПСА). В першому випадку обов'язково підкреслити особливу роль ісламу та церкви в політичних системах країн мусульманського світу (Іран, Афганістан, Саудівська Аравія тощо). Реальна державно-політична картина країн ПСА є досить різнобарвною. З 10 країн регіону 6 є республіками (Індонезія, Філіппіни, Сінгапур, Бірма, В'єтнам, Лаос); 4 – монархіями (Таїланд, Малайзія, Бруней, Камбоджа). Чітко авторитарні режими існують в 5 країнах: Бірмі, В'єтнамі, Індонезії, Брунеї, Лаосі. 8 з 10 країн ПСА мають цивільні режими. З них до демократичних режимів належать режими на Філіппінах, Таїланді, Сінгапурі, Малайзії. Далі докладніше про окремі країни з переходом до наступних узагальнень: політична практика країн ПСА показує, що при збереженні чітких видових різниць між авторитарними та демократичними режимами наявні деякі змішані, складні форми авторитаризму та демократії, які містять взаємовключені один до одного елементи; авторитаризм в більшості країн ПСА з'явився не випадково, порівняно давно і,

скоріше за все, продовжуватиме ще своє існування; демократія набуває свою опору в середньому класі, що створюється.

Характеристику політичних систем та режимів країн африканського регіону рекомендується почати з визначення та тлумачення його політичних особливостей: низький рівень економічного розвитку, відсутність прямого зв'язку між отриманням незалежності і корпоративно-колективістських традицій, культурного традиціоналізму та релігійних звичаїв при формуванні громадянського суспільства; успадковані племінні та конфесійні протистояння та підозра. Зв'язати це з пануванням на цьому континенті авторитарних систем. Окремо зупинитися на розкритті феномену неопатримоніалізму (див.: Політологія / За ред. М.Сазонова. – Х., 1998. – Гл. 27).

Дослідивши політичні режими більшості африканських країн, можна зазначити їх авторитарний характер. Африканські авторитарні режими мають такі форми:

- 1) військовий режим, що має кілька різновидів (військово-диктаторський, військово-демократичний, авторитарний преторіанізм);
- 2) монархічний режим, представлений дуалістичною (подвійною) монархією або персоніфікованим режимом (персональна тиранія, матримоніальна тиранія);
- 3) однопартійний режим (напівконкурентний, патронажно-клієнтальний);
- 4) конституційний режим (конституційно-патріархальний, конституційно-авторитарний).

Групове заняття № 7
Політична система та політичний режим сучасної України (2 год.)

План

1. Політична система України на сучасному етапі.
2. Проблеми розвитку та удосконалення політичної системи України.
3. Політичний режим сучасної України.

Література

1. Гаєвський Б.А. Сучасна українська політологія. – К., 1999.
2. Гелей С., Рутар С. Політологія. – К., 1999.
3. Колодій А. До питання про політичний режим в Україні // Сучасність. – 1999. – № 7-8.
4. Конституція України. – К., 1996.
5. Мирончук В.Д., Храмов В.О. Основы политологии. – К., 2000.
6. Пахарев А. Пострадянський авторитаризм: куди йдемо? // Віче. – 2001. – № 7.
7. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія. – К., 2000.
8. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / За ред. Ф.Рудича. – К., 2002.
9. Політологія / За ред. М.Сазонова. – Х., 1998.
10. Полохало В. Политология посткоммунистических обществ в Украине и России (к методологии политического анализа) // Полис. – 1998. – № 3.
11. Якушик В. Політична система і політичний режим // Політична думка. – 1993. – № 1.

Додаткова література

(для поглибленого засвоєння матеріалу)

1. Долженков О. Чи є пострадянські країни перехідними суспільствами? // Людина і політика. – 2001. – № 2.
2. Кордун О.О., Ващенко К.О., Павленко Р.М. Особливості виконавчої влади в пострадянській Україні. – К.: МА-УП, 2000.
3. Михальченко М. Україна ХХІ століття: і знову пошук шляхів розвитку // Віче. – 2001. – № 1.
4. Полохало В. Неототалітарні трансформації посткомуністичної влади в Україні // Політична думка. – 1994. – № 3.
5. Тарасенко В. Куди переходить “перехідне” суспільство? // Віче. – 2002. – № 5.

Методичні завдання та рекомендації

Рекомендується розгляд першого питання почати з проблеми визначення характеру або типу сучасного українського суспільства (див. статті В.Тарасенка, О.Долженкова, В.Полохало та А.Пахарєва). Корисним може бути визначення ознак пострадянського періоду в суспільстві і в політичній сфері та чинників трансформаційних процесів в Україні за працею: Кордун О., Ващенко К., Павленко Р. Особливості виконавчої влади в пострадянській Україні. – К., 2000. – С. 38-64. Загальна характеристика політичної системи України як еkleктичної розкрита в підручнику С.Гелея та С.Рутара (с. 89-93). Далі докладніше розкрити основні риси політичної системи України за схемою: у структурному відношенні, у плані регулюючих норм, за політичними відносинами, з приводу ідеології, за формою правління та політичним режимом, в плані взаємодії з зовнішнім світом (див. Піча В., Хома Н. Політологія. – К., 2000. – С. 188). Альтернативні погляди на характер політичної системи в Україні відбивають статті народних депутатів України В.Філенка, Т.Стецьківа та Т.Чорновіла (Яку Україну ми отримали // Дзеркало тижня. – 2001. – № 32-33. – С. 8) та політолога Д.Видріна (Там за обрієм // Дзеркало тижня. – 2002. – № 12. – С. 3).

У другому питанні доцільно зосередити увагу на наступних напрямках формування і розвитку політичної системи України: створення демократичної соціальної правової держави; формування громадянського суспільства; подальший розвиток політичного плюралізму і вдосконалення політичних відносин, політичних принципів та норм; розвиток політичної свідомості та підвищення політичної культури суспільства і особи; вдосконалення діяльності засобів масової інформації; вдосконалення системи виконавчої влади (адмінреформа); взаємовідносини інституту президентства та парламентаризму. При цьому в першу чергу варто звернутися до підручника за ред. А.Колодій (с. 227-238, 268-272, 471-498) та монографії О.Кордуна, К.Ващенка і Р.Павленка (розд. 2).